

GEÇ ANTİK ÇAĞ KAPADOKYASI'NIN ÜÇ KENTİ: CAESAREA, TYANA VE MOKİSSOS

THREE CITIES OF LATE ANTIQUE CAPPADOCIA: CAESAREA, TYANA AND MOKİSSOS

Hüveyda Sena AKYAZI

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Öğrencisi

hsakyzi@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0002-2786-5827>

Özet

Bu makale günümüz Kayseri Niğde ve Aksaray ili sınırlarında bulunan üç Geç Antik Çağ kentinin yerleşim arkeolojisini ve bu kentleri tanımlayan mimari kalıntıları konu almaktadır. Makale kapsamında ele alınan Caesarea, Tyana ve Mokissos kentleri ile ilgili tek tek yayınlar yapılmış ancak bu üç kentin mimari yapıları toplu şekilde değerlendirilmemiştir. Metropolis (başkent) statüsü almış bu yerleşimlerin kentsel mekân organizasyonları ve kentleri oluşturan yapı grupları ile ilgili bilgiler derlenerek sunulmaktadır. Tyana ve Mokissos kentlerinde döneme ait arkeolojik kalıntılar günümüze ulaşmış ancak Geç Antik Çağ Caesarea'sına ait arkeolojik bulgular yok denecek kadar azdır. Yerleşim yerlerini oluşturan yapılar ile ilgili bilgilere dönem kaynakları ve modern dönem araştırmaları aracılığıyla ulaşılmış, Tyana kentinde yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarından ve Viranşehir'de yapılan yüzey araştırmalarından edinilen bulgulardan faydalanılmıştır. Makalenin amacı Geç Antik Çağ sürecinde Roma İmparatorluğunun Kapadokya kentleri üzerindeki etkilerinin ve kentlere ait yapıların tarihsel ve arkeolojik veriler ile incelenmesidir. İnceleme neticesinde idari merkez statüsündeki bu kentlerin kendine özgü yerleşim özelliklerinin Roma- Bizans mimari üslubu ile bir bütün olarak, dönemin sosyo-kültürel kent dokusunu yansıttığı görülmüş, farklı işlevlerdeki yapıların, dönem içerisinde gerçekleşen idari, siyasi ve dini olaylar ile birlikte şekillenerek önemli ölçüde değişime ve dönüşüme uğradığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kapadokya, Kent, Geç Antik Çağ

Abstract

This article focuses on the settlement archaeology and architectural remains that define three Late Antique cities located within the boundaries of present-day Kayseri, Nigde, and Aksaray provinces in Turkey. Although individual studies have been conducted on the cities of Caesarea, Tyana, and Mokissos,

their architectural structures have not been evaluated collectively. The article compiles and presents information on the urban spatial organization of these settlements, which had attained the status of metropolis, and the building groups that make up the cities. While archaeological remains from the period have been preserved in Tyana and Mokissos, there are few archaeological findings from Late Antique Caesarea. Information on the structures that comprise the settlements was obtained through historical sources from the period and modern-day research. Findings from archaeological excavation work in Tyana and surface surveys conducted in Viransehir were utilized. The aim of the article is to examine the effects of the Roman Empire on the cities of Cappadocia during the Late Antique period and to explore the historical and archaeological evidence related to their structures. The investigation revealed that the unique settlement characteristics of these administrative center cities reflected the socio-cultural urban texture of the period as a whole, in harmony with the Roman-Byzantine architectural style. Additionally, structures serving different purposes underwent significant changes and transformations in response to administrative, political, and religious events that occurred during the period.

Keywords: Cappadocia, City, Late Antiquity

Giriş

M.S. 17 yılında Roma eyaleti haline gelen Kapadokya'nın Romalılaştırma süreci, bölgeye *procurator* atanması ile başlamış, M.S. 113/114 yıllarına gelindiğinde ise yönetimin eski *consuller* arasından atanan *legatuslar*'a verilmesi ile devam etmiştir (Erpek, 2020: 646-647). İmparator Diocletianus 3. yüzyılda bölgeyi Heleno-pontus (Dipontus), Pontus Polemoniacus, Küçük Armenia ve Kappadokia olarak dört küçük eyalete bölmüştür. 371/372 yıllarında İmparator Valens tarafından iki bölüme ayrılan bölgede Kappadokia Prima (Birinci Kapadokya) olarak adlandırılan bölgenin yönetim merkezi (metropolis=başkent) Caesarea, Kappadokia Secunda (İkinci Kapadokya) bölgesinin merkezi Tyana kenti olmuştur (Baydur, 1970: 105). Geç Antik Çağın sonlarına gelindiğinde, 530 tarihlerinde, İustinianos tarafından dini ve idari bölgeler ile ilgili değişiklik yapılmış ve imparator Kappadokia Secunda bölgesini ikiye ayırmıştır. Tyana kenti metropolis statüsünü devam ettirmiş ancak Kappadokia Tertia (Üçüncü Kapadokya) olarak ayrılan bölgenin yeni yönetim merkezi Mokissos yerleşimi olmuştur (Ramsay, 1960: 312). Mokissos yerleşiminin 535 tarihinde kent statüsü kazanmış olduğu ve metropolis seviyesine yükseltildiği düşünülmektedir (Berger, 1998: 423; Erpek, 2020: 649).

Kentler ve Tarihsel Bağlam

Kappadokia Prima'nın metropolis'i Caesarea'nın tarihi, modern Kayseri kentine 20 km mesafede bulunan ve M.Ö. 2800 yıllarından itibaren yerleşim görmüş Kaneş'e kadar uzanmaktadır. Kent, Erken

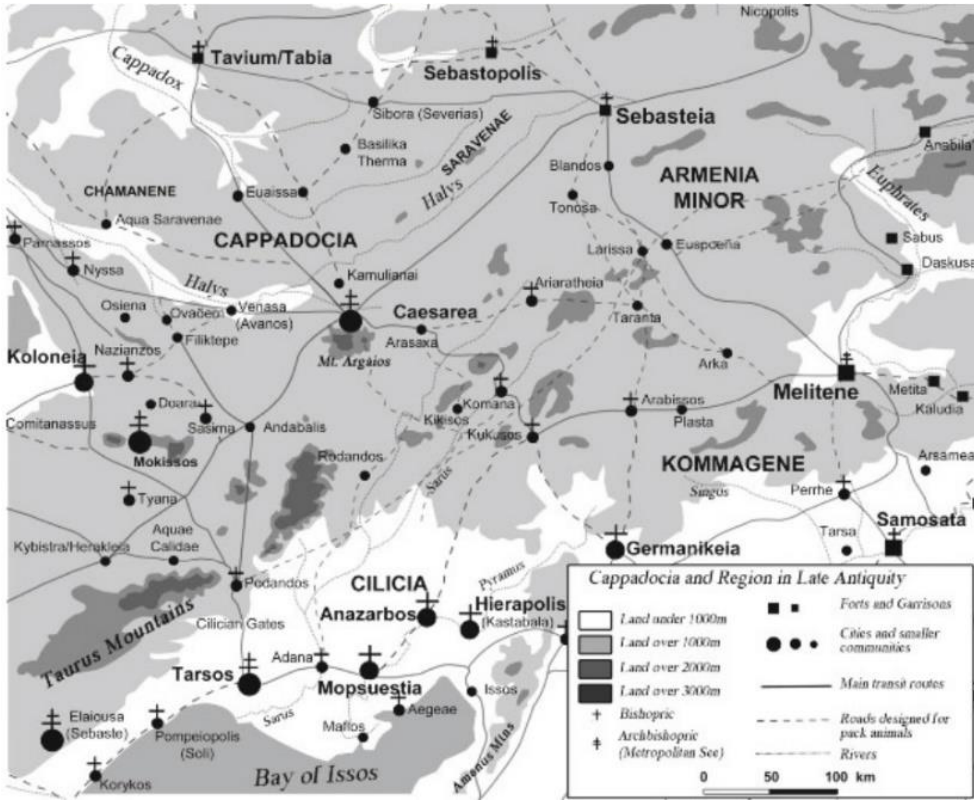
Bronz Çağı'na tanıklık eden Kaneş yerleşimine paralel olarak muhtemelen M.Ö. 11. yüzyılın ortalarında ortaya çıkmış ve zamanla eski yerleşimin yerini almıştır (Baydur, 1970: 139). Luvi dilinde Ma tapınıcısı-yurdu anlamına gelen ve Mazaka ismi ile anılan Caesarea, Hellen dilinde Caesar Yurdu anlamına gelen diğer bir ismini M.Ö. 1. yüzyılın sonlarında bölge Roma eyaleti olmadan önce almıştır. Caesareia ismi Kapadokya kralı Archelaus tarafından imparator Caesar Augustus'u onurlandırmak amacıyla verilmiştir (Umar, 1993: 555,360; Van Dam, 2003: 95). Caesareia, M.S. 17 yılında resmi olarak "kent" haline gelmiştir (Cooper & Decker, 2012: 15). 4. yüzyılda İmparator İulianus (*Apostata*) döneminde şehrin cezalandırılması amacıyla Caesarea isminin bir süre kaldırıldığı ve tekrar Mazaka isminin kullanıldığı bilinmektedir (Baydur, 1970: 81-82). Kent yerleşimi, Ramsay (1904:464) tarafından modern Kayseri şehrinin 1,5- 3km. uzağına konumlandırılmaktadır.

Kappadokia Secunda metropolis'i Tyana kentinin kuruluşu, antik kaynaklara göre, M.Ö. 1680 yılına yani Hititler Dönemi'ne kadar uzanmaktadır. Yerleşimin Hitit metinlerinde geçen ismi "Tuwanuwa'dır ve kalıntılarının büyük bölümü toprak altındadır (Doğanay & İşler, 2019: 641). Tuwana/Tuwanuwa yer adının Luvi dilinden geldiği ve Tu'sal, Tu Ülkesi anlamlarını taşıdığı düşünülmektedir. (Umar, 2008: 170; Umar, 1993: 803). İmparator Septimius Severus doğu seferinde, eşi Iulia Domna ile Tyana'ya gitmiştir. Iulia Domna, Philostratus'tan Tyanalı Apollonius'un hayatını ve öğretilerini anlatan bir eser yazmasını istemiştir (Kaya, 2006: 34). Kent imparator Caracalla döneminde, M.S. 213 yılında *colonia*¹ olarak belirlenmiştir (Jones, 1998: 182; Berges & Nollé, 2000: 341-363; Berges, 2002:183). Kent, modern Niğde şehrinin güneybatısında 23 km. uzaklıkta, Bor İlçesinin ise 5 km güneydoğusunda bulunan günümüz Kemerhisar Beldesi'nde bulunmaktadır.

Berger (1998: 418), Kappadokia Tertia metropolis'i Mokissos'un yerleşim tarihinin, kent ismi ile bağlantılı olarak Bizans dönemi öncesine kadar uzandığını belirtmektedir. Yer adının Helen dilinde bir anlamının olmaması sebebiyle bu adın Anadolu kökenli olduğu ve Ma/Mo-yeri (tapınağı)-kenti anlamı taşıdığı düşünülmektedir. Bu ismin yanında yerleşimin yeniden kurulduğu dönemde İustinianopolis olarak da anıldığı, 553 ve 692 yıllarındaki konsillerde de bu ismin kullanıldığı görülmektedir (Berger, 1998: 422; Hild & Restle, 1981: 238). Mokissos yerleşimi modern Aksaray şehir merkezinden 27 km güneyde yer alan Helvadere Beldesinin yukarısında, Hasan Dağı'nın eteklerinde bulunan yaklaşık 100 hektarlık Geç Antik Çağ kent kalıntılarının bulunduğu Viranşehir ile özdeşleştirilmektedir. Kent ile ilgili kaynakların yetersizliği yerleşimin konumlandırılması konusunda farklı görüşlere sebep olmuştur. 19. yüzyıl sonlarında yerleşim Ramsay (1960: 331) tarafından Kırşehir yakınlarına konumlandırılrsa da 20. yüzyıl başlarında bu konum sorgulanmıştır. Kent ile ilgili en önemli dönem kaynağı Prokopios'a (5.4.15-18) aittir. İmparator İustinianos'un binaları üzerine yazdığı methiyede, kent ile ilgili doğrudan bilgi

¹ Caracalla döneminde colonia statüsü almış kentlerin sakinlerinin diğer kentlerde yaşayan vatandaşlardan pek farklı değildir ancak bu yerler taşra topluluklarından alınan vergiye tabi değillerdir (Magie, 1950: 691-692).

verilmekte ancak bu bilgiler kilise mimarisi 6. yüzyıla tarihlenen Viranşehir yerleşimi ile tam olarak örtüşmemektedir (Berger, 1998: 416-418) Tutarsızlıklara rağmen yerleşimin Aksaray sınırları içerisindeki lokalizasyonu, bu dönem eserinin propaganda belgesi niteliği taşıması ile açıklanmakta olup, imparator İustinianos'un yeniden oluşturduğu tüm piskoposlukların Halys nehrinin güneyinde yer aldığını aktaran Honigmann (1939: 36) tarafından desteklenmektedir (Berger, 2000: 274). Yakın dönemde yürütülen çalışmalarda, Viranşehir'de bulunan Geç Antik Çağ mimari kalıntılarının yerleşim özellikleri ile birlikte, kaynaklarda geçen Mokissos (İustinianupolis) kentinin tarihsel bağlamda uyum içerisinde olduğu görülmektedir (Uyar,2021:33; Cooper & Decker, 2012: 17-18; Berger, 1998: 419).

Harita 1: Caesarea, Tyana ve Mokissos kentlerinin konumu (Cooper & Decker, 2012: 13)

Strabon gibi antik yazarlar Caesarea ve Tyana yerleşimlerinin kent niteliği taşıdığını aktarmıştır. Bu iki kent Roma döneminde İmparatorluğun karakteristik kent özelliklerini taşımaktadır (Jones, 1998: 178; Ramsay, 1960: 312; Erpek, 2020: 643). Kapadokya kentlerinin Geç Antik Çağ sürecindeki değişimleri İmparatorluk genelinde gerçekleşen ve kentleri etkileyen gelişmeler ile şekillenmiştir. Özellikle Roma-Sasani(Pers) savaşları ve bölgeye yapılan saldırılar Kapadokya kentlerini önemli ölçüde etkilemiştir. M.S. 230 yılında Pers kralı Artaxerxes Kapadokya'yı ele geçirmiştir (Baydur, 1970: 102). 256 yılında ise Edessa (Urfa) kuşatmasında 1. Şapur'un İmparator Valerianus'a karşı kazandığı zaferden sonra,

Caesarea'yı ele geçirdiği, geri çekilirken ise kentin yağmalandığı bilinmektedir (Frye 1984: 297; Baydur 1970: 103). 256 yılında Anadolu'nun kuzey kıyılarını harap eden Gothların, bu dönemlerde Kapadokya'ya saldırdıkları bilinmektedir (Boak, 1921: 261; Baydur, 1970: 104). 262 yılında Palmyra Kraliçesi Zenobia'nın, Tyana kentini kısa bir süre hakimiyeti altına almış olduğu bilinmektedir. İmparator Aurelian, 272 yılında Tyana kentini ele geçirmiş ve kent Roma egemenliğinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Cooper & Decker, 2012: 16; Kurt & Bulut, 2019: 80). 3. yüzyılda Pontus ve Kapadokya bölgesindeki kentlere zarar verdiği düşünülen büyük bir deprem meydana gelmiştir (Magie 1950: 696). 5. yüzyılda Isauralılar'ın yanı sıra 1. Leo (M.S. 457-474) döneminde Cochunlar olarak adlandırılan kavmin Kapadokya yerleşimlerini yağmaladıkları bilinmektedir (Texier, 2002: 28). 6. yüzyılda yeniden kurulan Mokissos'un, özellikle Doğu Anadolu bölgesinde 609 yılından itibaren başlayan Pers saldırıları ve 615-628 yılları arasında gerçekleşen kısmi işgallerle bağlantılı olarak gerilediği düşünülmektedir (Berger, 1998:422-423). İmparator Herakleios'un Persler'e karşı kazandığı başarılar ile Kapadokya bölgesinde Pers tehdidi son bulmuştur (Hild & Restle, 1981: 70).

Kapadokya'da bulunan çeşitli kültürler ve din olgusu kentlere de büyük oranda etki etmiştir. Hristiyanlığın yaygınlaştığı dönem öncesinde bölgede var olduğu bilinen bazı kültürler, İmparatorluk Kültü, Argaios-Zeus Kültü, Apollon Kültü ve Tyche kültürleridir. İmparatorluk kültürünün Kapadokya bölgesindeki varlığı ilk olarak M.S. 196 yılında Caesarea kentine verilen *neokoros*² unvanı ile görülmektedir. Bu unvan kente ikinci kez 226 yılında verilmiştir (Baydur, 1970: 131). Baydur (1970:123-127), Argaios (Erciyes) dağı ile Zeus kültürünün bağlantılı olabileceğini aktarmıştır. Strabon (2015:7), Apollon Kültürünün Kapadokya bölgesinde itibar gördüğünü belirtmiştir. Tyche kültürünün varlığı ise Hristiyanlığın güç kazandığı yıllara kadar devam etmiştir (Baydur, 1970: 128).

Hristiyanlığın Kapadokya'daki varlığı Aziz Petros'un (I/1) erken dönemde bölgede yaşayan "seçilmişlere" selam verdiği birinci mektubu ile görülmektedir. İmparator Diocletianus dönemindeki *martyr*ler arasında Kapadokyalıların da olduğu bilinmektedir (Baydur, 1970: 134). Kapadokyalı Aziz Hieron'un Hristiyan olduğu için şehit (*martyr*) edilmesi ile bölgede aziz kültürünün varlığı da gözlemlenmiştir (Jolivet & Levy,1991:21-22).

3. ve 4. yüzyıllarda Hristiyanlığın yayılmasında bölgesel merkez Caesarea kenti olmuştur (Baydur, 1970: 134). Tyana kentinin metropolis statüsü kazanmadan önce de dini bir konuma sahip olduğu ve 365 yılında gerçekleştirilen bölgesel öneme sahip bir konsile ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Van Dam, (2002: 34) Tyana kentinin Caesarea kentinden sonra en önemli kent olduğunu belirtmiştir. Ramsay (1960: 312), İmparator Valens'in bölgeyi Prima ve Secunda olarak ikiye bölmelerinin arkasındaki sebebin, Caesarea metropoliti Basileos'un yetki alanındaki araziye küçültmek olduğunu aktarmıştır. Tyana kentinin ilk metropoliti Arian Anthimos olmuştur (Hild & Restle 1981: 298; Kurt & Bulut 2019:

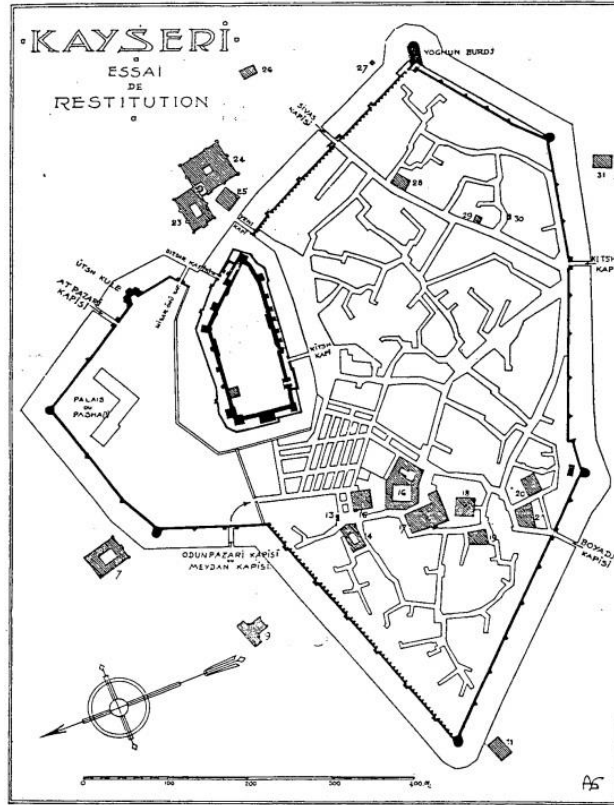
² Neokoros unvanı ile ilgili detaylı bilgi için bkznz. Yurtsever, 2015: 2/4

82). 4. yüzyılda Kapadokyalı din adamları Caesarea'lı Basileos, Nazianzos'lu Gregorios ve Nyssa'lı Gregorios bu dönemde *Arianizm* ve *Hypostarians* gibi sayısız mezhepe üçlü "özleri bir (*ousia*) üç hipostez" formülü ile karşı çıkmış, teslis inancını tam anlamıyla bir öğreti haline getirmeye çalışmışlardır (Hild & Restle, 1981: 114; Bunson, 2002: 248; Baş, 2000: 184).

Tyana kentinde yürütülen kazı çalışmalarında Patrikios ve Paulus adında iki psikopos ismi bulunmuştur. Bu piskoposlardan ilkinin, 449 yılındaki Efes ve 451 yılındaki Kalkhedon Konsiline katıldığı, ikincisinin ise 536 yılındaki Konstantinopolis/Kudüs Konsiline katıldığı bilinmektedir (Rosada, 2007: 520; Rosada & Lachin, 2011: 648). Caesarea kentinin Anadolu'daki en yüksek dereceli kiliseye sahip olma özelliği, 451 yılındaki Khalkedon (Kadıköy) Konsiline kadar devam etmiştir (Cooper & Decker, 2012: 16). 535 yılında eyaletlerdeki dini yetki alanlarında yapılan değişikliklerle kilise eyaleti haline getirilen Mokissos kentinin, 536 yılında Konstantinopolis'te toplanan konsile ait belgelerde İustinianopolis adı ile anıldığı görülmektedir. Kentin ilk metropoliti Petros bu konsile katılmıştır ve kent metropolis olma konumunu bütün Bizans dönemi boyunca korumuştur. Kilise yönetimi bağlamının dışında daha sonraki dönemlerde kentten hiç sözü edilmemiştir (Erpek, 2020: 651; Berger, 1998: 421-423; Hild & Restle, 1981: 238).

Kentlerin Mimari Dokusu

Strabon'dan yaşadığı dönem içinde Mazaka-Caesarea'nın açık bir şehir olduğunu öğrenmekteyiz (Texier, 2002: 60-63). Kent surlarının yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. (Hild & Restle 1981, 193). Kent surlarının erken dönemdeki varlığı ile ilgili ilk bilgi, imparator Gordianus döneminde 241 yılında Caesarea'da basılmış olan sikkelerin üzerindeki "surla çevrili" ibaresinin çeşitli kısaltmalarının bulunmasıdır. Strabon'un verdiği bilgi ve numizmatik veriler ile kentin ilk olarak 3. yüzyıl'da sur ile çevrilmiş olabileceği düşünülmektedir (Baydur, 1970: 102-103). 6. yüzyıl tarihçisi Procopius (5.4.) Caesarea kentinde var olan savunma yapılarının İmparator İustinianos döneminde onarıldığını ve düzenlendiğini aktarmıştır. Albert Gabriel (1931: 19-21), dış kalenin doğusunda ve batısında bulunan, yarım daireli iki kat kemer ile birbirine bağlanmış payandalarla desteklenen yaklaşık 2m. kalınlığındaki sur duvarı kalıntılarının Bizans kökenli olduğunu ancak İustinianos dönemine kesin olarak tarihlendirilemeyeceğini belirtmiştir (Harita 2).

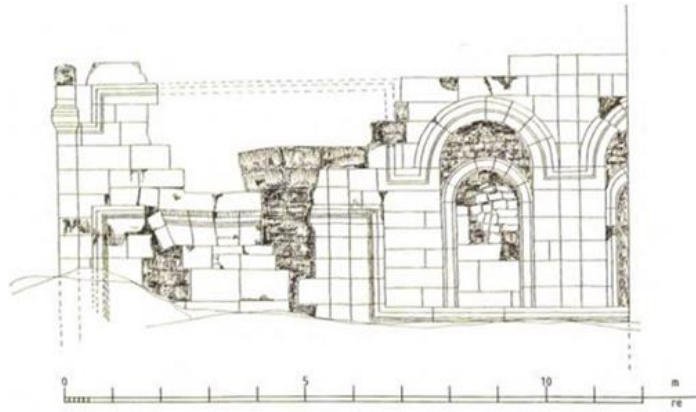
Harita 2: Kayseri, İç kale ve Dış Kale, Orta Çağ Restitüsyonu
(Gabriel, 1931: 12)

Kentte bulunan Hristiyanlık öncesi dini yapılar günümüze ulaşmamıştır. Yalnızca yazılı olarak ulaşılan bilgilere göre kentte var olduğu düşünülen üç tapıntan bahsedilmektedir (Van Dam, 2002: 27). Bunlardan biri Zeus Poliouchos Tapınağıdır (Van Dam, 2002: 27). Nezahat Baydur, (1970: 127-136) kent sikkelerinde Argaios eteğinde görülen bazen iki, bazen dört sütunlu tapınağın Zeus'a ait olabileceğini aktarırken, Oğuz Güler (1994: 263) Severus Alexander (M.S. 208-235) sikkesinde karşılaşılan ve dağ ile birlikte tasvir edilen iki sütunlu tapınağın, söz konusu Zeus tapınağı olabileceği görüşündedir. Stephen Mitchell (1993: 67) Caesareia' ve çevresinde var olan Zeus ve Apollon tapınaklarının Hristiyanlığın yayılmasıyla harabeye döndüğünden bahsetmiştir. Nezahat Baydur (1970, 127) dağ eteğindeki Zeus tapınağının ya da Tyche tapınağının imparator kültü için kullanılmış olabileceğini aktarmış, M.S. 4. yüzyılda Apollon tapınağının hala ayakta olabileceğini belirtmiştir. Hadrianus sikkesi üzerinde dört iyon sütunlu tapınak ve Tyche tasvirinin bahsi geçen tapınak olabileceği düşünülmektedir (Güler, 1994: 263). En son Tyche tapınağı olmak üzere, kentteki pagan tapınaklarının Hristiyanlar tarafından tahrip edilmesinin ardından Caesarea isminin kaldırılarak Mazaka isminin kullanıldığı bilinmektedir (Hild & Restle, 1981: 194). İmparator Iulianus'un ölümü üzerine Tyche tapınağının yıkılarak yerine öldürülen Hristiyanlar için bir *martyrium* yapılmıştır (Baydur, 1970: 131,138).

Raymond Van Dam'ın aktarımına göre, 4. yüzyılda Caesarea kenti diğer Yunan kentlerinde olduğu gibi merkezde iki sıra revak dizisi bulunan bir agoraya sahiptir. Kenti oluşturan sokaklarda iki ila üç katlı evler, surla kısmen çevrelenmiş geniş arazide banliyöler, bahçe, tarla ve otlaklar bulunmaktadır. Kent, klasik kültüre olan ilgisinin bir göstergesi sayılabilecek şekilde, eğitim olanaklarıyla ün kazanmış ve çeşitli okul ve spor salonlarına sahiptir (Van Dam, 2002: 27). Piskopos Basileios'un babasının da kente bir retorik okulu kurduğu bilinmektedir (Mitchell, 1993: 74). Bu yapılar ile ilgili günümüzde arkeolojik veri bulunmamaktadır.

4. yüzyılda Caesarea piskoposu Basileios'un adını taşıyan, kent surlarının dışında banliyö bölgesinde konumlanan ve içerisinde kilise, piskoposluk konutları, kitaplık, cüzzamlılar için hastane, hekimler için barınma mekânları, hayvanlar için ahırlar ve hastalar, fakirler ve tüccarlar için misafirhanelerin bulunduğu bir yapı topluluğunun varlığı bilinmektedir (Gilliard 1984: 156-157; Baydur, 1970: 138; Hild & Restle, 1981: 194). Van Dam (2003: 95-96) bu yapı grubunun aslında din odaklı yeni bir kent merkezi olduğunu ve 5. Yüzyılda, Caesarea piskoposu olan Firmus döneminde, Basileios'un yoksullar için kurduğu vakfın faaliyetlerini sürdürdüğünü belirtmiştir.

Kentte 1965 yılına kadar var olduğu bilinen ve modern kentleşme ile yok olan Boyacı Kapısı yakınında (Harita 2), Hatuniye Medresesine 40 m. uzaklıktaki kilise duvarı kalıntıları 5. yüzyıl'a tarihlendirilmektedir. Duvar kalıntılarına göre kilisenin büyük boyutlu ve zengin dekorasyona sahip olduğu düşünülmektedir. Çift cidarlı duvar kalıntısının dışta düzgün kesme taşla örüldüğü, yatay bölme şerit kornişlerle ve dikey bölme plasterlerle detaylandırıldığı görülmektedir (Çizim 1). Kalıntıların konumu ve boyutları Basileios dönemi kilisesi ile benzerlik gösterse de yapının mimari özelliklerinin kronolojik sınıflandırması bu dönem ile ters düşmektedir. Hatuniye Medresesi'ndeki Geç Roma-Erken Bizans devşirme sütun başlıklarının bu yapıya ait olduğu düşünülmektedir (Restle, 1979: 44-45; Hild & Restle, 1981: 195-196).

Çizim 1: Caesarea Bazilikası batı duvarı (Restle, 1979: plane 23)

Baydur (1970: 136) kentte içinde su künkleri bulunan muhtemel bir hamam yapısının duvar parçası bulunduğunu ancak plan hakkında bilgi veren bir ize rastlanmadığını belirtmiştir (Hild & Restle, 1981: 195). Kentte Geç Antik Çağ'a tarihlenen surların dışında, arena olarak da kullanıldığı düşünülen bir stadyumun yapısının var olduğu bilinmektedir (Erkiletlioğlu: 2019: 349; Van Dam: 2002, 27).

Tyana kentinde yürütülen arkeolojik çalışmaların sonucunda, Tyana yerleşiminin ilk olarak 3. yüzyılda anıtsal yapılar bağlamında imar gördüğü ve kentsel gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır (Rosada & Lachin, 2011: 642). Doğanay ve İşler (2021:29) Antik yerleşimin kuzeydoğusunda, Geç Antik döneme tarihlendirilen yaklaşık 1,5 m. kalınlığındaki sur duvarları ve dikdörtgen burçlar bulunduğunu aktarmıştır. Modern Kemerhisar yerleşimine ismini veren Su kemerleri ve Roma havuzunda yürütülen kazı çalışmalarında bulunan İmparator Caracalla (M.S. 212-217) Dönemi'ne ait sikkeler, kentin su sisteminin tarihlendirilmesinde önem taşımaktadır (Doğanay & İşler, 2019: 641). Havuz, antik kent kalıntılarının 3 km. doğusundaki Bahçeli Kasabası sınırları içerisinde kalan ve Neolitik-Kalkolitik döneme tarihlendirilen Köşk Höyük yerleşiminin eteklerinde bulunmaktadır. Mermer bloklar ile oluşturulmuş havuz yaklaşık 60 x 20 m. ölçülerindedir (Rosada & Lachin, 2011: 643) (Fotoğraf 1). Doğal kaynaklardan beslenen havuz 2,5 m. derinle sahiptir (Doğanay & İşler 2021, 27). Yerel halk tarafından verilen bilgiye göre havuz dibi mozaik kaplıdır ancak günümüzde hiçbir kalıntı olmaması ve kaynak noktasından havuza ulaşan su basıncı nedeniyle araştırmacılar bu bilgiye temkinli yaklaşmaktadır (Berges & Nollé, 2000: 39).

Fotoğraf 1: Roma Havuzu (Doğanay & İşler, 2019: 645)

Havuzdan antik kente su taşıyan kanalın yaklaşık 13 km.'lik kısmı toprak altında olup, açıkta devam eden 1,7 km uzunluğundaki bölümü 143 gözü bulunan su kemerleridir. Kemer ayakları arasındaki mesafenin yaklaşık olarak 3 m. civarında olduğu bilinmektedir. Kente en yakın kemer zeminden itibaren

7,5 m yüksekliktedir (Berges & Nollé, 2000: 47-49; Doğanay & İşler, 2021: 28; Bölükbaş, 2020: 66). Texier'in (2002: 115) anlatımına göre, en yüksek ve en iyi korunmuş olan kemer kente en yakın konumdaki bu kemerdir (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: Kente yakın konumdaki su kemerleri (Doğanay & İşler, 2019: 645)

Kent kalıntılarının bulunduğu höyüğün güney yamacında yapılan kazı çalışmaları ile hamam yapısının yaklaşık olarak 40 x 42 m. ölçülerinde, kareye yakın planlı olduğu anlaşılmıştır. Hamamda bulunan *apodyterium* ve *basilika thermarum* bölümleri doğu-batı doğrultuda, *frigidarium*, *tepidarium* ve *caldarium* bölümleri ise kuzey-güney doğrultuda bulunmaktadır. *Caldarium* bölümünün kuzeyinde *praefurnium* ve *legnaia* bölümleri bulunurken batısında üç adet *tabarnae* yer almaktadır (Rosada & Lachin, 2011:644-645).³ Hamam kazılarında 2. ve 4. yüzyıl arasına tarihlenen 27 adet sikkeye ulaşılmıştır (Rosada, 2006: 439).

Hristiyanlık öncesi dini yapılar günümüze ulaşmamıştır. Philostratus'un (1912: 15) Tyanalı Apollonius'un hayatını ve öğretilerini anlatan eserinde tanrı Zeus'a ait bir kuyunun varlığından ve bu kuyuya Asbama dendiğinden bahsetmektedir. Bahsi geçen Zeus Asbamaios tapınağının, Tyana kentinin yaklaşık 3 km güneyinde, günümüz Hortasan Gölü mevkiinde olabileceği düşünülmektedir (Berges & Nollé, 2000: 75; Hamilton, 2012: 302-303). İmparator Aurelianus döneminde ise imparatorun Tyanalı Apollonius anısına bir mabet yaptırdığı bilinmektedir (Mead, 1901: 30-31).

³ *Apodyterium* (soyunma odası), *Basilika Thermarum* (orta salon), *Frigidarium* (soğukluk), *Tepidarium* (ılıkılık), *Caldarium* (sıcaklık), *Praefurnium* (külhan/ocak), *Legnaia* (odun deposu), *Tabarnae* (dükkan).

Kentin kuzeydoğusunda yapılan kazılarda kilise ve vaftizhane ortaya çıkartılmıştır (Fotoğraf 3). Kilise’de yürütülen çalışmalarda yapının üç evresi olduğu anlaşılmıştır. Boyutları nedeniyle yapının piskoposluk kilisesi olduğu düşünülmektedir. İlk inşa evresinde yapının 28.5 m uzunluğunda sekizgen planlı olduğu anlaşılmıştır. İmparator Constantinus Dönemi (MS 306-337) sekizgen yapıları ile benzer özellikler göstermesi ve yapının batı girişindeki mezarın içinde bulunan 337-340 yıllarına ait sikke nedeniyle yapının ilk evresi 4. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Doğanay & İşler, 2019: 643; Doğanay & İşler, 2021: 30). Yapı zeminin *tessellatum* ve *opus sectile* döşemesi ile bezendiğini düşünülmektedir (Rosada & Lachin, 2012: 81). İkinci evresinde yapı küçültülmüş, bazilikal planlı hale getirilmiştir. Yapının nef ayrımları üç çift paye ile sağlanmış, bemanın bölümünün iki yanına *pastoforium*⁴ mekanları oluşturulmuş, ilk inşa evresine ait apsis yerini korumuştur. Yapının batı tarafına, kuzey-güney doğrultuda narteks eklenmiştir. Yapının ikinci evresi 5. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Doğanay & İşler 2021: 31; Doğanay & İşler, 2019: 643; Rosada & Lachin, 2012: 80). Üçüncü değişim sürecinde, orta nefin kuzeyinde bulunan paye araları duvar örülerek kapatılmıştır (Doğanay & İşler, 2021: 31).

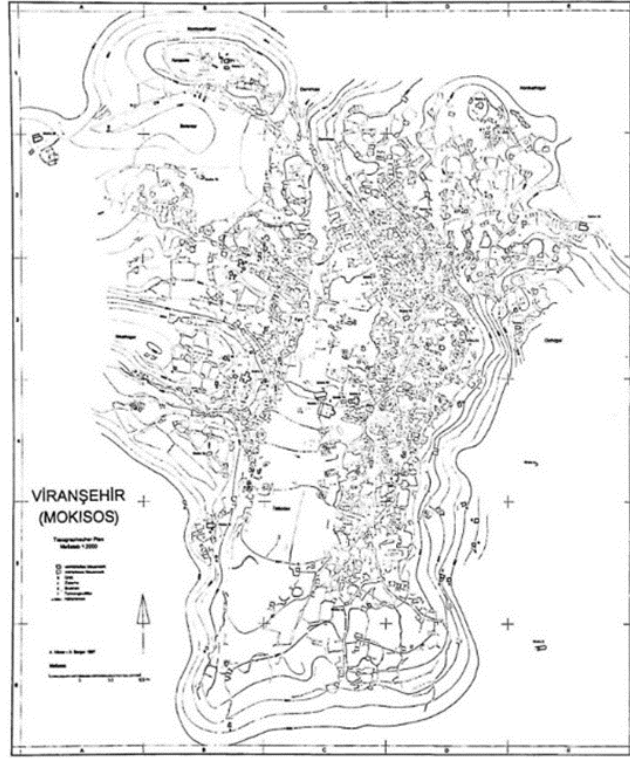

Fotoğraf 3: Üstte kilise, Altta vaftizhane kalıntılarının görünümü (Doğanay & İşler, 2021: 28)

Kilisenin kuzeydoğusundaki vaftizhane güneydoğu-kuzeybatı doğrultuda 21.90 x 7.95 m ölçülerinde dikdörtgen planlıdır. Kuzeydoğuya bakan duvarının ortasında, beş kenarlı apsis yer alır (Rosada & Lachin 2011, 646; Doğanay & İşler, 2019: 642). Yapının zemininde *opus sectile* mermer döşemeler ve örgü, rozet, dalga ve yapraklı bordür bezemesi, ağaç, ceylan kovalayan bir aslan, bir horoz ve tavuk, üç civciv ve bir kısmı görülebilen kuş bezemesi gibi betimler bulunan mozaikler ortaya çıkartılmıştır. (Rosada & Lachin, 2011: 650; Rosada & Lachin, 2012: 81; Doğanay & İşler, 2019: 642). Kazı

⁴ Ritüel eşyalarının sakladığı oda.

çalışmalarında ulaşılan bir tırabzan parçasının, üst kuşağında bulunan iki psikopos ismi nedeniyle vaftizhanenin 5. ve 6. yüzyıla tarihlendirilebileceği düşünülmektedir (Rosada, 2007: 520; Rosada & Lachin, 2012: 77; Rosada & Lachin, 2011: 648). Yapının ortasında dıştan haç formunda, beyaz mermerden yapılmış, zemine sabitlenmiş tek parça iyi durumda olan vaftiz teknesi bulunmaktadır. Teknenin dış yüzeylerinde birer Latin haçı kazıması bulunmaktadır (Doğanay & İşler, 2021: 30). Mokissos kenti ile özdeşleştirilen Viranşehir kalıntıları, kuzey-güney doğrultudaki ana vadinin kuzeydoğu ve doğuda bulunan tepesinde, yan vadinin güneyinde bulunan tepede ve sözü edilen tepelerin arasındaki vadi tabanında görülmektedir (Berger, 1998: 350; Berger, 2000: 276) (Harita 3). Kentte iki sokak tanınabilir durumdadır. Bahsi geçen ilk cadde batıda, 1 numaralı kilise⁵ ve Kemerli Kilise⁶ arasında bulunmaktadır. İkinci cadde ise vadinin kuzeyinde, kayalık yamaç boyunca bir patika yoluyla 18 numaralı kiliseye⁷ uzanmaktadır (Hild & Restle, 1981: 238).

Harita 3: Mokissos kenti Çizim: A. Berger (Ousterhout, 2019:362)

Kent kalıntıları arasında, Hristiyanlık öncesi dönem de dahil olmak üzere, yaklaşık 50 adet anıtsal mezarı içinde barındıran nekropol bulunmaktadır. Anıt mezar yapılarının bir kısmı, kentin yeniden

⁵ (Berger, 1998: 379), Restle (1979: 48) III numaralı kilise.

⁶ Berger (1998:382) 2 numaralı kilise, Restle (1979: 73) I numaralı kilise

⁷ Berger (1998: 399), Restle (1979: 33) VIII numaralı kilise

kurulduğu dönem olarak düşünülen 6. yüzyıldan öncesine tarihlendirilmektedir. Mezar yapıları ana vadinin doğu tepesinin üzerinde ve yamaçlarında, kuzeybatı tepede ve ana vadinin güney kısmında bulunmaktadır (Berger, 1998: 371-372). Hristiyanlık öncesi anıt mezarların büyük ve düzgün kesme taş ile genellikle dikdörtgen planlı inşa edildiği görülmektedir (Fotoğraf 4). Bu mezar odalarının içi "U" harfi şeklinde sade düzenlenmiş, genelde üç ölü yatağına sahiptir. Bazılarının içinde ise taş sekiler bulunmaktadır (Berger, 2017: 179). Hristiyanların kilise yapılarıyla bağlantılı anıtsal mezar inşası, gömü alanlarının kent içinde konumlanmasına sebep olmuştur (Berger, 1998: 374).

Fotoğraf 4: Mokissosta bulunan Roma Mezarı (Uyar, 2021: 35)

6. yüzyıl tarihçisi Procopius, Mokissos kentini tanımlamıştır:

"Kapadokya'da, ovada Mokissos adında bir kale vardı, o kadar haraptı ki kısmen yıkılmış, kısmen de yıkılma tehlikesi altında bulunmaktaydı. İmparator Iustinianos bunu tümüyle yıktırdı ve kalenin batısındaki dik, çok yüksek ve ulaşılması güç yere dev bir sur inşa ettirdi. Ayrıca birçok kilise, ticari binalar, hamam ve kentin zenginliğini gösterecek başka bina yaptırdı. Mokissos daha sonra Metropolis mertebesine de yükseltilmiştir; Romalılar belli bir halkın yaşadığı bölgenin merkezi konumdaki kentini böyle adlandırırılar." Procopius'un (5.4.) Mokissos tanımında, kente büyük bir sur yapıldığından bahsedilmektedir (Erpek, 2020:651). Ancak yapılan arkeolojik araştırmalarda bu surlara dair herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Vadinin kuzeybatısındaki tepede, Bizans dönemine tarihlenen bir kale bulunmaktadır. Kale kaba işlenmiş büyük taşlar ile harçsız şekilde inşa edilmiştir. 120 m uzunluğunda 30-50 m genişliğindeki kalenin iç kısmında, tek nefli bir kilise⁸, sarnıç ve sıvalı-sıvasız mekanlardan meydana gelen bir yapı grubu bulunmaktadır (Berger, 2017: 180; Berger 1998: 368). Bu alanın askeri yapıları barındıran sur ile çevrili bir akropolis olduğu düşünülmektedir (Uyar, 2021: 34). Berger

⁸ Berger (1998: 397) 11 numaralı kilise.

(1998: 368), akropolün batısında bulunan kapının, kentteki ev kapıları ile benzerlik gösterdiğini belirtmiştir. Akropol yerleşimini çevreleyen kale dışında, kent yerleşiminin ortasında askeri amaçla oluşturulmuş bir tahkimat yapısının kalıntıları bulunmaktadır (Berger 2017, 181).

Antik yerleşim, 1000'den fazla iyi korunmuş sivil mimari konut kalıntılarını barındırması nedeniyle önem taşımaktadır (Uyar, 2021: 35). Konutların kapı lento ve söveleri dışında dış duvar köşelerinde düzgün kesme taş kullanımı görülmektedir (Uyar, 2021: 36; Berger, 1998: 354) (Fotoğraf 5). Kentte bulunan sivil yapılar, üst örtüsüne göre düz çatılı ve tonozlu-kubbemsi tonozlu yapılar olarak iki grupta incelenmektedir. Düz çatı ile örtülü yapıların genellikle tek odalı ve tek kapılı biçimde düzenlenmiştir. Pencere açıklığına nadiren rastlanır. Vadi tabanındaki büyük evlerde, bölümlere ayrılmış iç mekân düzenlemesi olduğu görülmektedir. Konutlar arasında ortak duvar ile gruplar halinde inşa edilmiş örnekler bulunmaktadır. (Berger, 1998: 355; Berger, 2017: 179; Uyar, 2021: 35). Tonozlu konutların tamamı çift cidara sahiptir. İç cidarın tonozu taşıyacak şekilde inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Bu konutlar, 2,50-3 m'yi geçmeyen küçük dikdörtgen odalardan meydana gelmektedir (Berger, 2000: 277; Berger, 1997: 32; Berger, 2017: 179). Odalar kapı ve kemerlerle birbirinden ayrılmaktadır. Paralel düzenlenmiş odaların, bir ön koridor ile birbirine bağlandığı konut örnekleri de görülmektedir. Vadi tabanının kenarlarında bulunan ve tonoz örtüsü korunan konut yapılarının bir kısmı yakın zamanda keçi ağılı olarak kullanılmıştır. Günümüze ulaşan şekliyle kubbemsi tonozla sahip ve penceresiz konutların, kubbe ortasında bulunan bir açıklıktan ışık aldığı düşünülmektedir. Albrecht Berger, yerleşimde yaptığı yüzey araştırmasının ardından, üst katın varlığına işaret eden sadece bir konut olduğunu aktarmış ancak daha sonra yayınladığı makalesinde, tek katı görülen ev iskeletinin, bir üst katı taşıyıp taşımadığının net bir şekilde anlaşılamadığını belirtmiştir (Berger, 1995: 116; Berger, 1998: 356-361; Berger, 2000: 277)

Fotoğraf 5: Mokissos yerleşiminde konut yapısı (Uyar, 2021: 37)

Kentte bulunan kilise ve şapel örneklerinin büyük bölümü günümüze sadece temel izleri ile ulaşabilmiştir (Berger, 2017: 182-183). Albrecht Berger ise kent içinde bulunan 24 adet kilise ve şapeli kayıt altına almıştır (Berger, 1998: 379-411). Kentte bulunan kilise ve şapeller sivil konutların aksine daha özenli şekilde düzgün yontulmuş taş bloklardan inşa edilmiştir. Apsisler ve beşik tonozlar Küçük Asya'nın Bizans dönemi mimarisinde de yaygın olarak kullanılan biçimiyle at nalı şeklinde düzenlenmiştir (Berger, 2017: 181).

Vadi tabanındaki 1 Numaralı⁹ kiliseden günümüze apsis dışında çok az mimari buluntu ulaşmıştır. Büyük boyutlara sahip bu kilisenin piskoposluk kilisesi olduğu düşünülmektedir. Güney-doğu kuzey-batı doğrultuda uzanan yapı bazilikal planlı olup, 18,50 x 15,50 m. ölçülerindedir. Apsis dıştan beş cepheli, içten at nalı biçimindedir (Hild & Restle, 1981: 239; Berger, 2017: 181). Yapının en batısındaki duvarın nartekse ait olduğu düşünülmektedir. Bu duvar naos'un batı duvarı ile simetrik olarak inşa edilmemiştir (Berger, 1998: 379-381). Restle (1979: 48), apsis kalıntılarının sol tarafında bulunan orta büyüklükteki taşlar nedeniyle, yapının daha geç bir dönemde yeniden inşa edildiğini öne sürmüştür. Berger (1998: 381) ise Kemerli kilise ve Kara kilisede¹⁰ kullanılan taşların boyutlarının bu kilise ile aynı olduğunu aktarmıştır. Kilisenin kuzey doğusunda haç planlı bir kilise, altında sarnıç bulunan bir avlu ve şapel, kuzey batısında parekklesion'ları olan ve mezar kalıntılarının çokluğu açısından mezar yeri olarak kullanıldığı düşünülen bir kilise, güneyinde ise muhtemelen bu kompleksin parçası olarak düzenlenen konut kalıntıları bulunmaktadır (Berger, 2000: 278; Berger, 2017: 181-182). Restle (1979: 156), bu kilisenin bir cemaat kilisesi olduğunu belirtip, kilise planları ile işlevleri arasında kurduğu ilişkiye dayanarak, hac ve manastır işlevi gören kiliselerin haç planlı olduğunun altını çizmektedir. Berger (1998: 382) ise Restle'nin aksine kilise çevresindeki yapı grupları ile bağlantılı olarak yapının ruhban sınıfının yönetiminde olduğunu ancak yine de kamuya açık olabileceğini öne sürmüştür. 1 numaralı kilisenin çevresindeki yapıların kent genelindeki sivil yapılardan daha planlı ve özenli olması baş piskopos konutunu barındırdığı düşüncesini desteklemektedir (Berger, 1998: 361-362; Uyar, 2021: 37). Vadinin batı yamacındaki Kemerli kilise, Kutsal Üçlü (Baba, Oğul ve Kutsal Ruh) veya Aziz Georgios kilisesi olarak bilinmektedir. Helvadere'de yaşayan Hristiyanların, 1923 yılında bölgeden ayrıldıkları döneme kadar burada Paskalya bayramını kutladıkları bilinmektedir (Berger, 1998: 382). Haç planlı kilisenin batı ve kuzey kolları, güney kola göre daha uzundur. Haç kollarının birleşimi kubbe ile örtülmüş olmalıdır (Berger, 2000: 278). Gertrude Bell'e (2008: 362) ait eskizde, batı ve güney haç kolları arasında duvar izleri bulunmaktadır. Berger (1998: 385), bu izlerin tonozlu üst örtüye sahip, moloz taş örgülü bir narteks olduğu görüşündedir. William Hamilton (1842: 228) günümüzde yalnızca iki tanesi görülebilen kemerlerin dördünün de sağlam olduğunu gözlemlemiştir. Bugün ayakta olan at nalı biçiminde

⁹ (Berger, 1998: 379), Restle (1979: 48) III numaralı kilise

¹⁰ Berger (1998: 402) 21 numaralı kilise, Restle (1979: 46) II numaralı kilise.

düzenlenmiş kemerler, basit profilli başlığa sahip payeler üzerinde yükselmektedir. Kubbeyi taşıyan ara mimari elemanların ne olduğu belirsizdir (Rott, 1908: 266; Restle, 1979: 73) (Fotoğraf 6). Kiliseye giriş, yapının dik alandaki konumu nedeniyle, güney ve batı haç kolları arasına bakan iki kapıdan sağlanmaktadır (Berger, 1998: 384; Berger, 2017: 182). Yapı, 7. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Berger, 1998: 385; Uyar, 2021: 36).

Kilisenin batısında bulunan, at nalı biçiminde düzenlenmiş tonoz örtülü anıtsal mezarın, kiliseyle aynı dönemde yapılmış olduğu düşünülmektedir. Kilisenin güneybatısında tonoz örtülü geniş bir sarnıcı içinde barındıran bir avlu bulunmaktadır. Avlunun doğusunda ise, tonozlu mekanlardan oluşan konut yapısı yer almaktadır. Bu konutların, vadi tabanındaki kilise ve çevresinde olduğu gibi, manastır veya din adamlarına hizmet etmiş olabileceği düşünülmektedir (Uyar, 2021: 36; Berger, 2017: 182).

Fotoğraf 6: Kemerli Kilise (Uyar, 2021: 38)

Vadinin batı yamacında yer alan Kara Kilise, Helvadereli Rumlar tarafından Ermeni veya Frenk kilisesi olarak adlandırılmaktadır (Berger, 1998: 406). Yapılan araştırmalarda, antik yerleşimdeki diğer kiliselere göre daha iyi durumda olan Kara kilisenin, birden çok yapım evresi olduğu anlaşılmıştır. İlk yapım evresinde yapının üç nefli olduğu düşünülmektedir (Hild & Restle, 1981: 239). Restle (1979:46), yapının ilk inşa evresine ait kalıntıların yalnızca apsiste görülebildiğini aktarmıştır. Bu sebeple kilisenin ilk evresindeki planı kesin olarak belirlenememektedir (Berger, 2017: 182). Bugün tek nefli olan yapı yaklaşık 6.35 x 8.80 m boyutlarındadır (Berger 2017, 182). Nef bölümünden bir tonoz kemeri ile ayrılan apsis, içten yarım daire, dıştan beş cephelidir. Daha sonraki bir evrede apsis tabanı yükseltilmiş ve altına bir *kripta* eklenmiştir (Berger, 2017: 182). Kuzey ve batı duvarda kaba yontulmuş taş kullanılmıştır. Nefin güney duvarında ise devşirme malzeme kullanıldığı görülmektedir. Yapıya giriş güney cepheden sağlanmaktadır. Güney cephede, içten ve dıştan çıkıntılı, neredeyse sadece kaide seviyesi görülebilen kemerin, payanda görevi görmüş olabileceği düşünülmektedir (Berger, 1998: 403-404; Uyar, 2021:37). (Fotoğraf 7)

Fotoğraf 7 : Kara Kilise, güney cephe (Uyar, 2021: 38)

İkinci bir evrede, güney duvarın dışına, günümüzde temel izlerinin kapı eşiğine kadar izlenebildiği bir yapı eklenmiş ancak üçüncü bir evrede devre dışı bırakılmıştır (Berger, 1998: 405; Uyar, 2021:37). Bu mekânın altında 1,80 x 2,70 m ölçülerinde tonozlu bir mezar odası bulunmaktadır (Berger, 2017: 182; Berger, 1998: 404). Naos'un kuzeyinde bulunan yan mekânın üçüncü bir evrede yapıya *parekklesion* olarak eklendiği düşünülmektedir (Berger, 1998: 403; Berger, 2000: 279). Yapının çevresinde diğer iki kilisede olduğu gibi bir sarnıç yapısına rastlanmaz (Berger, 1998: 405).

Antik yerleşimde bulunan sarnıç yapılarından bugün dört tanesi görülebilmektedir. 1 numaralı Kilise ve Kemerli Kilise'nin yanında bulunan sarnıçlar büyük ölçekli olup, 4 numaralı kilisenin¹¹ güneyinde kalan sarnıç ise daha küçük boyutludur. Bahsi geçen üç sarnıç kesme taş ile harç kullanılarak inşa edilmiş ancak 16 numaralı şapelin¹² güneydoğusunda bulunan sarnıç moloz taş ile inşa edilmiştir (Berger, 1998: 367).

Değerlendirme

Dini Yapılar: Yapılan incelemelerde üç kentte var olduğu bilinen dini yapılar Hristiyanlık öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılmaktadır. Hristiyanlık öncesi dini yapılar, tapınaklar ve anıt mezarlardan oluşmaktadır. Caesarea ve Tyana kentlerinde olduğu bilinen pagan tapınakları ile ilgili günümüze hiçbir arkeolojik veri ulaşmamıştır.

¹¹ (Berger,1998: 388)

¹² (Berger,1998: 398)

Hristiyanlığın yayılması ile Pagan yapıları büyük oranda yok edilmiş ve değiştirilmiştir. İşlenmiş taşlardan inşa edilen Roma dönemi anıtsal mezar örnekleri yalnızca Mokissos yerleşimi içerisinde gözlemlenebilmiştir (Berger, 1998:374; Berger, 2017: 179). Bu mezarlarının büyük çoğunluğu ilerleyen dönemlerde, depo ve saklama mekanları olarak kullanılmıştır (Berger, 1998: 373-3744).

Piskoposluk merkezi konumundaki üç kentin Hristiyanlık yapıları ise Kiliseler ve kiliselerin çevresinde konumlandırılan yapı toplulukları ile mezarlardır. Kilise yapılarının inşasında düzgün keme taş ve kaba yontulmuş taş kullanıldığı görülmektedir. Kentlerde görülen büyük ölçekli kiliseler tek nefli, üç nefli (bazilikal) ve serbest haç plan tipindedir. Restle (1979: 148-150, 167-171), Kapadokya bölgesindeki haç planlı kiliselerin, tek nefli yapılara iki yan koro, kesişim noktası ve kubbe eklenerek oluşturulduğu görüşündedir (Berger, 1998: 384). Kalıntıları günümüze ulaşan yapıların birden çok yapım ve onarım evreleri olduğu gözlemlenmiştir. Tyana kentinde bulunan kilisenin ilk inşa evresi istisnai olarak sekizgen planlıdır (Doğanay & İşler, 2019: 643; Doğanay & İşler, 2021: 30). *Parekklesion ve kripta* kullanımı ikincil evrelerde yalnızca Mokissos yerleşiminde görülmektedir. Apsislerin genellikle dıştan çokgen içten ise at nalı biçimde olduğu gözlemlenmektedir.

Antik dönemde kent içerisine gömü yapılmasının yasak olduğu bilinmektedir ancak Tyana ve Mokissos'ta kiliselerin çevresinde konumlandırılan mezar yapıları bu yasağın gevşetildiği dönem ile özdeşleşmektedir (Berger, 1998: 372).

Mokissos'ta bulunan 1 numaralı kilise ve Tyana'da bulunan kilise çevresinde konumlandırılan yapı grupları piskoposluk kompleksini oluşturabilecek özellikleri ile dikkat çekmektedir (Doğanay & İşler, 2019: 643; Berger, 1998: 361-362; Uyar, 2021: 37). 1 numaralı kilisenin güneyinde bulunan konut kalıntıları, planlı ve özenle inşa edilmiş olması sebebiyle kent genelindeki diğer konut uygulamalarından kısmen farklılık göstermektedir. Bu sebeple konutlun piskoposluğa hizmet ettiği düşünülmektedir (Berger, 1998: 361). Caesarea'da bulunan büyük boyutlu Bazilikanın ise piskoposluğa hizmet edip etmediği bilinmemektedir. Tyanada bulunan vaftizhanenin, piskoposluk kompleksinin bir parçası olduğu düşünülmektedir (Doğanay & İşler, 2019: 643). Yürütülen kazılarda görülen din dışı konulu mozaikler yapının sonradan vaftizhaneye çevrildiğın göstermektedir (Rosada & Lachin, 2011: 650; Rosada & Lachin, 2012: 81; Doğanay & İşler, 2019: 642). Mokissos'ta bulunan Kemerli kilisenin çevresinde konumlandırılan yapıların da kilise ile bağlantılı olduğu ve bir yapı grubu oluşturduğu düşünülmektedir. (Uyar, 2021: 36; Berger, 2017:182).

Savunma Yapıları: 3. yüzyılda yaşanan ve devam eden savaşlar neticesinde Kapadokya kentlerinde savunma imarı yapıldığı görülmektedir. Savunma yapılarının mimari özelliklerinin daha sonraki dönemlerde de devam etmesi nedeniyle, net bir tarihlendirme yapılamamaktadır (Gabriel, 1931: 21). Antik tarihçi Procopius (5.4.), İustinianos döneminde, Caesarea'da var olan savunma yapılarının düzenlenmiş ve onarılmış olduğundan, Mokissos'ta ise kente büyük bir sur yapıldığından bahsetmektedir (Erpek, 2020:651). Modern Kayseri kentinde görülen kale yapısı büyük oranda Türk

dönemine aittir (Akok, 1979: 17). Mokissos kalıntıları arasında, kenti çevreleyen ve giriş çıkışların kontrolü için oluşturulmuş sur izine rastlanmamıştır. Akropolü çevreleyen surlar Bizans dönemine tarihlendirilmektedir (Berger 2017, 180). Tyana Kentinde bulunan sur kalıntıları ile ilgili ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır.

Konutlar: Caesarea ve Tyana kentlerinde, Geç Antik Döneme tarihlendirilen konut yapıları ile ilgili arkeolojik verilere ulaşılamamıştır. Van Dam'ın (2002: 27) tanımında geçen iki ve üç katlı evlerin var olduğuna dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Mokissos'ta bulunan konut yapılarının kabaca inşa edilmiş olduğu görülmektedir (Berger, 2017: 178). Kentteki konut yapılarının, kilise yapıları ile aynı seviyede olmaları, tarihlendirme konusunda ipucu vermektedir ancak kesin bir sonuca ulaşmak mümkün değildir (Berger, 2000: 276-277; Berger, 1998: 353). Kentin sivil mimari yapıları Kilikya, Suriye ve özellikle Lykaonyada bulunan Karaca Dağı kasabasındaki Dağören ve Gölören kalıntıları ile benzerlikler göstermektedir (Berger, 1998: 353; Berger, 2017: 178).

Su Tesisleri: Ele alınan üç kentte de su yapılarının varlığı bilinmektedir ancak Caesarea kentinde bulunan hamam yapısının mimari özelliklerine ulaşılamamıştır (Baydur, 1970: 136; Hild & Restle, 1981: 195). Tyana kentinde yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkartılan hamam ise apodyterium ve basilica thermanum bölümlerinde bulunan sikkeler ile Geç Antik Çağ'a tarihlendirilmektedir (Rosada, 2006: 439). Hamam yapısının, yerleşiminin en alçak kısmında, su akışının giriş ve çıkışını destekleyen eğimli bir konuma yerleştirildiği görülmektedir (Berges ve Nollé, 2000: 65). Procopius'un (5.4.) Mokissos kenti tanımında bahsedilen hamam yapısı ile ilgili arkeolojik bulgulara ulaşılamamıştır (Berger, 1998: 421). Mokissos kentinde görülen sarnıçların, yerleşimin boyutlarına kıyasla az sayıda olduğu görülmektedir. Berger (1998: 364-367), yerleşimde bulunan bazı konut yapılarındaki kesme taşların, sarnıçlardan devşirilmiş olduğunu belirtmektedir. Kemerli kilisenin yanında konumlandırılan sarnıcın, kiliseyle bağlantılı yapı topluluğunun bir parçası olduğu düşünülmektedir (Berger, 1998: 367).

Tyana kentinde bulunan Roma havuzu ve su kemerleri büyük oranda iyi korunmuştur. Su kemerlerinin bir kısmı erozyon ve modern yerleşme nedeniyle toprak altında kalmıştır (Bölükbaş, 2020:65). Tyana kentinde görülebilen su yapıları, Antik dönemde Tyana kentinin yerleşim yeri olarak tercih edilmesine neden olmuş olmalıdır.

Sonuç

Kapadokya bölgesinin "kent statüsü" almış üç kenti üzerine yapılan incelemelerde, bu yerleşimleri tanımlayan yapıların büyük oranda günümüze ulaşmadığı görülmektedir. Antik Caesarea ve Tyana kenti kalıntıları modern yerleşimin bölgede devam etmesi sebebiyle büyük oranda yok olmuş veya toprak altında kalmıştır. Mokissos yerleşiminin bulunduğu alanda yerleşim devam etmese de zaman içerisinde yapıların büyük oranda tahrip olduğu görülmektedir. Caesarea ve Tyana'nın yerleşim

hafızasının uzun bir geçmişe dayanması ve yerleşik mimari alışkanlıkların devamı ile bölgenin kendine has kent özellikleri oluşmuştur. Mokissos kenti ise geniş alana yayılmış yapı toplulukları ile özellikle sivil mimari verileri ve dini yapı özellikleri nedeniyle Kapadokya'nın tanımlanabilen en iyi korunmuş Geç Antik Çağ yerleşimidir.

Kaynakça

- AKOK, M. (1976). "Kayseri Şehri Tarihi İç Kalesi" *Türk Arkeoloji Dergisi*, 2,(23), 5-38.
- BAŞ, B. (2000). "Monoteist Bir Hıristiyanlık Yorumu: Aryüsçülük Mezhebi" *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (9), 167-200.
- BAYDUR, N. (1970). *Kültepe (Kaneş) ve Kayseri tarihi üzerine araştırmalar:(en eski çağlardan İ. s. 395 yılına kadar)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BERGER, A. (1995). "Viranşehir (Mokisos) Yüzey Araştırması" *13. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 2, 115-126.
- BERGER, A. (1998). "Viranşehir (Mokisos), eine frühbyzantinische Stadt in Kappadokien" *Istanbul Mitteilungen*, 349-429.
- BERGER, A. (2000). "Letzte Zuflucht: Eine frühbyzantinische Fluchtsiedlung in Kappadokien" *Antike Welt*, 31, (3), 273-279.
- BERGER, A. (2017). Mokisos – eine kappadokische Fluchtsiedlung des sechsten Jahrhunderts, (E. Rizos) *New cities in Late Antiquity : documents and archaeology*, Cilt 35, (177-188). Turnhout: Brepols.
- BERGES, D. (2002). "Kappadokien'deki Tyana: Von der hethitischen Residenz zur gräco-römischen Colonia" *Wissenschaftliche Buchgesellschaft (WBG)*, 33, (2), 177-187.
- BERGES, D. & NOLLÉ, J. (2000). *Tyana I-II: Archäologisch-historische untersuchungen zum*, Bonn: DR. RUDOLF HABELT GMBH.
- BOAK, A. (1921). *A History of Rome to 565 A.D.* New York: By The Macmillan Company.
- BÖLÜKBAŞ, M. (2020). *Bir Kappadokia Kenti: Tyana*. Mersin Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Mersin: Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- BUNSON, M. (2002). *Encyclopedia of Roman Empire*. USA: Fact on File-Inc.
- COOPER, E. & DECKER, M. (2012). *Life and society in Byzantine Cappadocia*. Springer.
- DOĞANAY, O. & İŞLER, B. (2019). "Geç Antik Çağdan Günümüze Tyana (Kemerhisar)", *Akdeniz Sanat*,(13), 639-648.
- DOĞANAY, O. & İŞLER, B. (2021). "Tyana (Kemerhisar) Antik Kenti", *Toplumsal Tarih*, 26-31.
- ERKİLETLİOĞLU, H. (2019). *Kappadokia Krallığı ve Roma-Bizans Dönem*., Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

- ERPEK, C. (2020). "Geç Antik Dönem'de Kapadokya'da Kentler", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 642- 657.
- FRYE, R. N. (1984). *The history of ancient Iran*. München: C.H. Beck.
- GABRIEL, A. (1931). *Monuments Turcs d'Anatolie: Kayseri-Nigde*, Cilt 1, Paris: E.de Boccard.
- GILLIARD, F. D. (1984). "Senatorial Bishops in the Fourth Century", *The Harvard Theological Review*, 77(2), 153-175.
- GÜLER, O. (1994). "Antik Çağ Kayseri Yapıları" *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5), 259-268.
- HAMILTON, W. J. (2012). *Researches in Asia Minor, Pontos and Armenia with Some Account*, New York: Cambridge University Press.
- HILD, F. & RESTLE, M. (1981). *Tabula Imperii Byzantini 2*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- HONIGMANN, E. (1939). *Le synekdèmos d'Hiérokès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre*, Bruxelles: Éditions de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves.
- JOLIVET-LEVY, C. (1991). *Les églises byzantines de Cappadoce: le programme iconographique de l'abside et de ses abords*, Paris: Editions du Centre national de la recherche scientifique.
- JONES, A. H. (1998). *Cities of the Eastern Roman Provinces*, New York: Oxford.
- Kaya, M. A. (2006). "Roma İmparatoru Septimius Severus Döneminde Anadolu", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25(39), 27-48.
- KURT, M. & BULUT, E. (2019). "Helenistik ve Roma Dönemlerinde Tyana" O. Doğanay (Dü.) içinde, *Tyana Kazı ve Araştırmalar I*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 73-96.
- MAGIE, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor*. New Jersey: Princeton University Press.
- MEAD, G. R. (1901). *Apollonius of Tyana: The Philosopher-reformer of the First Century, AD*. London: Theosophical publishing society.
- MITCHELL, S. (1993). *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor* (Cilt 2). Oxford: Clarendon Press.
- PHILOSTRATUS (1912). *The life of Apollonius of Tyana*, Cilt 1. Londra: Harvard University Press/ William Heinemann Ltd.
- PROKOPIOS, *Περὶ κτισμάτων* V. IV. (Yapılar, orijinal metin)
- RAMSAY, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, (M. Pektaş, Çev.), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- RAMSAY, W. M. & BELL, G. L. (2008). *The Thousand and One Churches*. (R. G. Ousterhout & M. P. Jackson, Dü) Philadelphia: University of Pennsylvania Museum of Archaeology and Anthropology.
- RESTLE, M. (1979). *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften .

- ROSADA, G. (2006). "2004 Yılı Kemerhisar/Tyana Kazısı" 27. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1, 435-444.
- ROSADA, G. (2007). "Tyana/Kemerhisar: Gli Scavi 2005, 28". *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2, 513-528.
- ROSADA, G. & LACHİN, M. T. (2011). "Tyana.Da Tappa di Viaggio a Diocesi Della Cappadocia II" *Università Degli Studi di Padova*, 637-656.
- ROSADA, G. & LACHİN, M. T. (2012). "Excavations at Tyana/Kemerhisar, 2010 Archbishop Patrikios's Church" 33. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. 3, 77-95.
- ROTT, H. (1908). *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kapodokien und Lykien: darstellender Teil*, Leipzig: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung.
- STRABON (2015). *Antik Anadolu Coğrafyası*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- TEXİER, C. (2002). *Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Cilt 3, (A. Suat, Çev.) Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- UMAR, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- UMAR, B. (2008), *Kappadokia Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi*, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- UYAR, B. T. (2021). "Bizans Kapadokya'sında gizli bir kent: Mokissos (6. yüzyıl)", *Toplumsal tarih*, (334) 32-39.
- VAN DAM, R. (2002). *Kingdom of Snow Roman Rule and Greek Culture in Cappadocia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- VAN DAM, R. (2003). *Becoming Christian: The Conversion of Roman Cappadocia*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.